

O valoroasă contribuție o constituie și o mai clară definire și delimitare a citatului în genere. Analizînd definiția dată de Röttger în care sînt incluse două mari aspecte ale citării și anume citatul propriu-zis și parafraza, autorul e de părere că un loc deosebit ar trebui acordat aluziei, arătînd atît diferențele între aceasta și parafrază, cît și importanța ei pentru cunoașterea culturii homerice a scriitorului respectiv. Nu-l satisfac, și pe bună dreptate, nici împărțirea lui Householder (în lucrarea despre citatul la Lucian) în citat (incluzînd parafraza strînsă și parodia), aluzie și reminiscență, deoarece deosebirea între ultimele două nu este prea clară. Clasificarea lui Bouquiaux-Simon, întrucîtva mai explicită (a) citations textuelles, b) citations adptées, c) emprunts secondaires (allusions, résumés, paraphrases) are totuși neajunsul că include, în cea de a doua grupă, de la citatele cu foarte slabe diferențe de original pînă la redări în care este păstrată numai ideea, cu vocabularul complet schimbat. Autorul propune o judicioasă împărțire a citatelor în cazul subiectului său după forma exterioară și nu după funcția lor, și anume în citate metrice și citate nemetrice (acestea cuprinzînd parafraza, referința și aluzia, cea de a doua categorie, după părerea noastră, totuși destul de neprecis definită, așa încît deosebirea de parafrază nu pare semnificativă). În privința citatelor metrice, autorul include aici, pe bună dreptate, atît versurile și fragmentele de vers a căror limită este de obicei cezura, cît și formulele epice. Cît despre cuvintele izolate, el le consideră citat doar în cazul cînd sînt marcate clar ca atare și nu figurează în contextul unei parafraze; cazuri de acest fel sînt însă extrem de rare la autorii care fac obiectul cercetării sale.

În afara indicilor de care pomeneam mai sus, citatele sînt apoi analizate și clasate după conținut (*Autoritative Zitate, polemische Zitate, Zitate als Beispiele, als Vergleiche, schmückende Zitate* etc.). Foarte prețios este și indicele care pune față în față textul homeric al fiecăruia dintre cei trei scriitori cu critica alexandrină, autorul încercînd să determine, chiar dacă nu întotdeauna cu absolută certitudine, care dintre edițiile alexandrine pare să fi influențat cel mai mult asupra textului lor, deși în linii generale ei urmează destul de îndeaproape vulgata. Din păcate, și autorul o spune clar, lucrarea nu-și propune să însoțească materialul homeric de o adîncită cercetare din punctul de vedere al criticii de text, motivele abținerii sale de la o astfel de investigație fiind, pe de o parte, lipsa unor bune ediții critice în special în cazul lui Maximos și Aristides, pe de alta mica diferență între cei trei autori și vulgata în privința textului homeric. În majoritatea cazurilor, aceste diferențe sînt atribuite de J. F. Kindstrand fie unor erori de memorie, fie unor greșeli în tradiția textului autorilor care citează. În această privință punctul de vedere al autorului ni se pare mult prea categoric, o cercetare de acest fel, deși extrem de dificilă, nu ar fi fost totuși lipsită de interes și poate că ar fi izbutit să aducă unele lucruri noi în domeniul criticii de text homerice. Totuși, orice îndepărtare de la textul tradițional este semnalată în indicii homerici la fiecare autor, deși atenția lui J. F. Kindstrand este îndreptată nu asupra lui Homer ca atare ci asupra reflectării lui în cei trei autori.

O statistică a citatelor, stabilind proporția citatelor metrice față de cele în proză, precum și frecvența citatelor din *Iliada* față de cele din *Odissea* la fiecare autor vine să completeze datele despre materialul homeric folosit de ei.

Nu vom mai insista asupra capitolelor referitoare la imaginea lui Homer, extrem de amănunțite și clare, sintetizate apoi în partea de concluzii, care relevă importanța acestuia în opera reprezentanților celei de a doua sofistici, locul lui Homer ca autoritate literară și filozofică în această epocă. Mai mult decît atît autorul reușește nu numai să sintetizeze datele despre poet dar să ne ofere, pornind de la el, o privire generală asupra ideilor artistice și filozofice ale acestui curent literar. Sistematizarea judicioasă a materialului, indicii bogați și prezentarea clară fac lucrarea foarte utilă nu numai specialiștilor în literatura greacă a epocii imperiale, ci și cercetătorilor lui Homer.

Elisabeta Poghiru

MOHAMED-HAMDI IBRAHIM, 'H 'Ελληνισμῶμαικῇ παιδείᾳ ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀπὸ τοῦ Α' ἕως τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, κατὰ τοὺς παπύρους, Atena, 1972, VII + 172 p. (teză de doctorat).

Lucrarea lui Mohamed-Hamdi Ibrahim este o teză realizată la Universitatea din Atena sub îndrumarea lui Nicolaos Thomadakis, și are ca scop studierea sistemului educațional grec în Egiptul roman în secolele I — IV e.n. Cunoașterea acestui sistem, rămasă multă vreme lacunară, a câștigat mult în ultimul timp, datorită numeroaselor săpături întreprinse în Egipt, la începutul secolului nostru și care au avut ca rezultat o bogată recoltă de papiri.

Lucrarea pune în discuție în partea I trei probleme mari: procesul de învățămînt în Egipt pe vremea faraonilor, sistemul de învățămînt la Roma, și izvoarele privind procesul de învățămînt în Egiptul roman. Partea I a lucrării se încheie cu o amplă prezentare bibliografică.

Partea a II-a a lucrării, intitulată „Sistemul educațional în Egiptul roman” (Τὸ παιδευτικὸν σύστημα ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Αἰγύπτῳ) cuprinde o caracterizare a învățămîntului limbii grecești în această perioadă, subliniindu-se faptul că metodele de învățămînt n-au suferit nici o schimbare esențială de pe vremea Ptolemeilor, dar că lecțiile de literatură și gramatică se bucurau de o pondere mai mare în timp ce exercițiile fizice erau considerate preocupări minore. De asemenea se insistă asupra faptului că ciclurile de învățămînt în Egiptul roman includeau studiul limbii și literaturii latine, și în acest sens invocă un număr de texte latine descoperite pe papiri, ca și texte bilingve greco-latine publicate de Roger A. Pack (1952 și 1965). Învățăceii erau inițiați în cunoașterea limbii și literaturii eline și latine în ciclul al II-lea, prin compoziții cu subiecte luate din operele literare, în special din Homer, din mitologie și din istorie, prin practicarea de rezumate și parafrazări.

Astfel, dispunem de un exercițiu conținînd un rezumat privitor la Filoctet: Μετὰ τὴν Ἀχιλλέως τελευτὴν καὶ θάνατον Κάλ] χαρδμάντις κελεύει τοῖς Ἀχαιοῖς ματαπέμψασθαι Φιλοκτήτ]ην ἐκ τῆς] πῆμνου· δς εἶχεν τὰ τοῦ Ἡ]ρακλέους τόξα. Κατέλιπεν γάρ]. αὐτὸν ὑφ' ὕδρου πεπληγμένον] καὶ οὐδαμῶς ἐθεραπεύθη. Ὀδυσσεὺς δὲ καὶ Διομήδης αὐτὸν κατὰγουσι καὶ θερά] πύει αὐτὸν Μαχάων ὁ Ἀσκλη]πιῶν -] δὲ καρτερὰ [... Φιλοκτήτης.

S-a păstrat de asemenea un papirus care cuprinde rezumate din cîntările X din *Iliada* și III din *Odiseea*, subiecte preferate, ca și un papirus care cuprinde o *hypothesis* la tragedia Fenicienele a lui Euripide¹.

Tot astfel dispunem de o *hypothesis* făcută de un *grammaticus* privitoare la două comedii ale lui Menandru: *Ἰέρεια* și *Ἰμβριοι* (p. 100–103).

Date fiind dificultățile pe care le prezenta înțelegerea poeziei elene în epoca romană, cînd limba suferise un proces de destrămare a unor forme clasice, se impunea în mod riguros o interpretare, o exegeză, a acestor texte și o transpunere a lor într-o limbă mai simplă. În felul acesta s-a ivit necesitatea unor parafrazări într-o limbă mai simplă și înțeleasă de elevi.

Un alt papirus, din colecția *Papiri greci i latini*, editat de G. Vitelli și M. Norsa în 1913 sub no. 212, cuprinde o parafrazăre din cartea I a *Enaidei* lui Vergiliu. Un alt exemplu de parafrazăre găsim pe o tăbliță de lemn, conținînd un fragment din cartea a III-a a *Iliadei* în care textul homeric este transpus vers cu vers și cuvînt cu cuvînt, într-o limbă mai simplă. Pentru fiecare cuvînt din textul clasic, chiar dacă este vorba de o conjuncție, se dă conjuncția echivalentă, iar expresiile clasice sînt redată prin altele mai noi.

La însușirea limbii grecești un ajutor substanțial îl aduceau exercițiile prevăzute în numeroase manuale de gramatică, inițiate în urma cercetărilor științifice ale gramaticilor alexandrinii.

Lecțiile de gramatică prevedeau lectura textului, apoi discipolii se exercitau în rezumarea acestor texte, cu declinarea și cu conjugarea și cu corecta întrebuintare a prepozițiilor în interiorul propozițiilor.

Cel mai vechi text gramatical ce ni s-a transmis este atribuit gramaticului alexandrin mai puțin cunoscut, Komanos, un contemporan și un rival al lui Aristarh, al cărui text, scris pe papirus, cuprinde o definiție a propoziției și în continuare a părților de vorbire. Textul acesta își are importanța lui aparte, fiind după opinia exprimată de H. M. Hubbell² singurul text care ne-a parvenit de la gramaticul Komanos.

Preferințele gramaticilor mergeau, în general, către textele cu conținut moral și gnostic, care erau deosebit de răspindite în epoca romană. Cel dintîi text din această categorie a fost găsit pe un papirus și cuprinde o culegere de gnome în monostih, care în general îi sînt atribuite lui Menandru. Culegerea cuprinde 24 de apoftegme în versuri, așezate în ordine alfabetică inversă. Într-un alt fragment de papirus întîlnim de asemenea o culegere de gnome ale lui Menandru, formate din mai multe stihuri și nu dintr-unul singur și care nu urmează ordinea alfabetică. De asemenea, tot sub numele lui Menandru, s-a păstrat o culegere de zece gnome, care încep toate cu adverbul ὥς, cu excepția ultimei gnome care începe cu adverbul ὧ. Un papir interesant cuprinde gnome extrase în general din opera lui Isocrate.

Un interes aparte pentru rolul jucat de comedia lui Menandru în această epocă prezintă doi papiri ilustrați, dintre care unul reprezintă o fată cu plete bogate și mască, cu hiton, prins cu o agrafă și cu o cîngătoare la mijloc. Deasupra tabloului este cuvîntul ἄγνοια care se referă probabil la zeița amintită în comedia Περιχειρομένη a lui Menandru.

¹ P. Oxy., XXXI (1966), no. 2544, sec. II-III.

² A *Grammatical Papyrus*, publicat în *Classical Philology*, XXVIII, 1933, p. 189–198.

Alte exerciții gramaticale cuprind biografii, temă agreată în școlile din Egiptul roman. Astfel Pap. Oxy XV 1922 no. 1800, datînd din secolul II — III, cuprinde scurte note biografice.

Cartea lui Mohamed-Hamdi Ibrahim este o bogată recoltă de date concentrate pentru prima oară laolaltă, privind sistemul educațional grec în Egiptul roman. Din aceste date reținem faptul că învățămîntul era variat, tinzînd la o cunoaștere progresivă a tezaurului limbii elene, că a existat o continuitate în transmiterea metodelor de învățămînt, că a existat un înțeles și o receptivitate pentru cultura latină și, în sfîrșit, că Menandru, prin locul privilegiat pe care i-l recunosc papirii, s-a bucurat de o mare popularitate în Egiptul roman.

Maria Marinescu-Himu

ION ACSAN, *Legende mitologice (Din opera poezilor greci și latini)*. București, Editura Albatros, 1972, 384 p. (Colecția Lyceum.)

În cadrul progresului permanent al culturii noastre, studiul antichităților grecești și latine, cu disciplinele-i verificate de veacuri, luptă să-și recîștige locul binemeritat. S-au tipărit în ultimii ani scrieri literare care aparțin patrimoniului cultural universal. Au fost astfel puse la îndemîna publicului volume monumentale, adevărate cărți de căpătîi, unele chiar la prima apariție în limba noastră: operele unor Applan, Herodot, Aristotel, Eschil, Sofocle, Euripide, Plutarh, Diogenes Laertios; iar de la latini: Caesar (integral), Cicero, Ovidius (în mai multe ediții), Tacitus (integral), Aulus Gellius, Apuleius (*Măgarul de aur*), Macrobius (*Saturnalia*), ca să amintim doar unele nume ilustre.

Volumul de față vine să se alăture celor sus amintite. Este un volum antologic, ales pe criterii valorii poetice, cu scopul de a oferi tineretului nostru studios principalele legende extrase din poezia greco-latină, din opera celor mai de seamă poeți: Hesiod, Homer, Pindar, Bacchilide, Calimah, Teocrit, Moschos; iar dintre poeții latini: Catul, Vergilius, Ovidius, Seneca Filozoful, Claudian. Sînt vestitele legende ale unei lumi „ce glîdea în basme și vorbea în poezii” (Eminescu).

Selecția este judicios repartizată pe teme: originea zeilor și luptele lor pentru privilegiul divine; Obtrîșile omenirii și avatarurile ei; Vîrsta eroilor și a eroinelor. Versurile selectate sînt ilustrate prin citate din cele mai bune traduceri existente în literatura noastră: G. Coșbuc, G. Murnu, St. Bezdechi, T. A. Naum, Maria-Valeria Petrescu, Simina Noica; iar la operele poezilor ale căror versuri nu sînt încă transpuse în românește, autorul, Ion Acsan, s-a folosit de traducerea proprie, redată în vers modern, în metru de 18/17 silabe, măsură ce — după propria-i justificare — îmbracă perfect ampolarea eroicului hexametrul dactilic antic.

Traducerea realizată de Ion Acsan are deosebitul merit de a fi fluentă și clară. Dăm, spre exemplificare, un singur citat din *Gigantomahia* poetului latinei tîrzii, Claudius Claudianus, versuri pentru prima oară traduse în literatura noastră:

Odinioară mama Glie, urlînd regatul din văzduh,
Plîngînd și crîncenele chinuri pe care le răbdau Titanii,
Umplu Tartarul fără margini cu monstruoșii ei copii...
„O, tineri demni să-nfrîngă zeii, tot ce vedeți în jurul vostru
Veți dobîndi luptînd, căci lumea e prețul unei biruințe:
Să simtă în sfîrșit Cronidul ce-nseamnă marea mea mînie!
Să afle ce-i în stare Glia! Puterea cine mi-o întrece?”

Cu asemenea reușite transpuneri a ilustrat autorul și texte din Hesiod (*Teogonia*), Calimah (*Imnuri*), Homer (*Imnuri apocrife*), Moschos (*Idile*), Teocrit (*Idile*), Seneca (*Medeea*).

Dintre cele apărute la noi, această antologie este prima prezentată în acest fel. Lucrarea are marea calitate de a fi redată în stil limpede, fiind chiar și pe înțelesul unui cititor mai puțin informat.

Prefața este lămuritoare, nici încercată, avîndu-se mereu în seamă că se adresează în primul rînd tineretului pe cale de formare, că lucrarea este menită, după profil, să aducă acest aport în colecția Lyceum.

Aparatul bibliografic este bogat și bine pus la punct, iar aprecierile critice care însoțesc volumul, precum cere colecția, adevărate conținutului. Este chiar ceea ce trebuie să rețină un tînar din parcurgerea vastului cîmp al antichității greco-latine, aprecieri extrase din studiile unor cercetători de mare valoare: A. Bonnard, G. Germain, P. Grimal; iar dintre români, G. Călinescu și N. Lascu.